

EMISA LETSHOLO LA DI-BANTUSTAN

Go isa Molawana 3 wa 2019
wa Baeteledipele ba Setso le ba
Khoi-San kwa kgotlatshekelo

**TKLA o BOTLHOKWA ka
gonne o dira gore ba-Khoi le
ba-San le baeteledipele ba
kgone go lemogiwa lekgetlo
la ntsha mo Aforika Borwa.**

Fela jaaka molao o o tšileng pele ga one, Molawana wa Framework, TKLA e tlotla ditheo, batho le ditlhwaelo tsa setso, tse di sa ntseng di le botlhokwa thata mo dimilioneng tsa Maaforika Borwa. Molawana ono o kopanya melao yotlhe e e malebana le boetapele jwa setso. Lefa go ntse jalo, gape e tsenya temokerasi ya kwa metseselegaeng le ditshwanelo tsa lefatshe mo kotsing e kgolo. Go kwalwa ga Molawana ono le o o tšileng pele ga one go ne ga dira gore ditheo tsa boeteledipele jwa setso le molao wa setso di kgone go dira dilo ka tsela ya temokerasi, e bile go ne ga dira gore di kgone go kgaogana le dilo tse di neng di sokame tse di lerilweng ke bokoloniale. Ka maswabi, tshono eo e ne ya senngwa.

Diteng

- ◇ MELAO YA KGAOTSANG
KA DI-BANTUSTAN.....6
- ◇ Hisitori le mo TKLA e
tswang teng8
- ◇ Molato ke eng ka TKLA mo
bathong ba setso le ba
ba-Khoi-San? 10
- ◇ Palamente ga e reetse se
se buiwang ke ba ba kwa
metseselegaeng.....20
- ◇ Go ya kgotlatshekelo22
- ◇ Dikarolo Tse di Maleba go
tswa mo Molawaneng 3 wa
2019 wa Baeteledipele ba
Setso le ba Khoi-San25

MELAO YA KGAOTSANG KA DI-BANTUSTAN ke letsholo le le simolotsweng ke Alliance for Rural Democracy (ARD) ka 2018.

Gareng ga tse dingwe, letsholo leno le ne la dira gore Maaforika Borwa a itse ka dikotsi tsa Molawana wa Bo-3 wa Baetapele ba Setso le Ba-Khoi-San (Traditional and Khoi-San Leadership Act 3) wa 2019 (TKLA). Bangwe ba bakgaratlhi ba maloba ba ile ba ema le molaetsa wa letsholo leno. Ka Seetebosigo 2019, ARD e ne e eteletse pele batho ba le 1200, go akaretsa le ba ba nnang kwa metseselegaeng, ba gwantela kwa Union Buildings, go ya go kopa Poresidente Ramaphosa gore a se ka a dira gore TKLA e nne molao. Poresidente ga a ka a tsaya boikuelo joo tsia! Ka Moranang 2021, TKLA e ne ya nna molao.

Gompieno..

- ◇ Letsholo leno le tshegetsa batho le mekgatlo e e emelanang le TKLA kwa kgotlatshekelo.
- ◇ Ba re TKLA ga e dire tumalanong le tsamaiso ya Molaotheo e bile e tsenya baagi ba le bantsi ba kwa metseselegaeng mo go se e kileng ya bo e le di-Bantustan, mmogo le ba-Khoi-San, mo kotsing.
- ◇ Lefa go ntse jalo, letsholo leno **GA LE** ganetsane le tsamaiso e e sa bolong go nna teng ya gore setso, setšhaba le baeteledipele ba ba-Khoi le ba-San ba tshwanetse go amogelwa.
- ◇ Gape, letsholo leno **GA LE** ganetsane le melao le baeteledipele ba setso. Le batla go tihomamisa gore mofuta wa boeteledipele le molao wa setso o puso e o amogelang o a ikarabelela mo bathong, ga o thulane le tlwaelo e go tshelwang ka yone le gore o tlosa dilo tsotlhe tse di sekameng tse di bakilweng ke tsamaiso ya bokoloniale.

Hisitori le mo TKLA e tswang teng

2015

- Molao wa Baeteledipele ba Setso le ba
- Ba-Khoi-San o a rolwa kwa Palamenteng.

2016-2018

- Kokoanotheomolao ya Bosetšhaba mmogo le
- Botsamaisi Jwa Diporofense bo ne jwa kopa
- maloko a setšhaba go tlhagisa maikutlo a bone
- gore ba ikutlwa jang ka Molao ono.

NGWANATSELE 2019

- Poresidente Ramaphosa o saena Molao ono go o
- dira karolo ya Molaotheo – Molawana wa Bo-3 wa
- Baeteledipele ba Setso le ba Ba-Khoi-San wa 2019
- (TKLA). Eno ke kgato ya bofelo ya go tlhoma molao
- o mosha.

SEDIMONTHOLE 2020

- Poresidente Ramaphosa o phasalatsa letlha le
- TKLA e tla simololang ka lone.

1 MORANANG 2021

- TKLA e a simolola mme e tsaya logato lwa melao
- e e fetileng pele ga one ya baeteledipele ba setso
- e e tshwanang le Traditional Leadership and
- Governance Framework Act wa 2003 (Molawana
- wa Framework).

**Molato ke eng
ka TKLA mo
bathong ba
setso le ba ba-
Khoi-San?**

1. Baagi ba kwa metseselegaeng ba ka nna ba lebana le gore ba amogwe ditshwanelo tsa bone tsa lefatshe

Karolo 24 ya re Makgotla a Setso a ka kgona go tsena mo ditumalanong, ntle le go tlhoka gore ba bone tumelelo ya batho ba ditshwanelo tsa bone tsa lefatshe kgotsa tse dingwe di tlileng go amega (bona tsebe 30).

- ◇ Batho ba ba nang le ditshwanelo tsa setso le tse dingwe tse di 'sa lemogiwang ke molao' tsa lefatshe ga ba sirelediwa, ga go buisanwe le bone kgotsa ga ba atswe ka phimolakeledi, e leng dilo tse di thulanang le se se batliwang ke Molao wa Tshireletso ya Nakwana ya Ditshwanelo Tse di Seng Kafa Molaong Tsa Lefatshe (Interim Protection of Informal Land Rights Act [IPILRA]) wa 1996.
- ◇ IPILRA ya re fa ditshwanelo tsa batho tsa lefatshe di tsewa mo go bone e se kafa molaong, ba tshwanetse go newa phimolakeledi.

2. Baagi ba kwa metseselegaeng ga ba kgone go dira gore bathati ba tsa setso ba ikarabele ka se ba se dirang ka madi a setšhaba

TKLA ga e thuse baagi ba kwa metseselegaeng ka gope go bona tshedimosetso ka gore dikhansele tsa setso di laola jang madi a bone.

- ◇ Madi otlhe a setšhaba sa setso a a tswang kwa motsweding ope fela jaanong a tlile go ya kwa diakhaontong tsa banka tse di laolwang ke puso (Bona Karolo 23 ya molawana ono mo tsebeng 26). Mokgwa ono o ntse o latelwa ka masomesome a dingwaga kwa Bokone Bophirima moo o ileng wa dira gore batho ba latlhegelwe ke madi a a seng kana ka sepe a setšhaba.
 - » Ditšhaba di le dintsi tsa setso di ile tsa latlhegelwa ke madi a mantsi thata ka ntlha ya se se dirwang ke dikhansele tsa setso, baetedipele ba setso le dipuso tsa porofense.
 - » Kwa Borwa Bophirima, Bakgatla ba Kgafela ba latlhegetswe ke madi a a ka isang go diranta di le dibilione di le 5 (bona pego ya Baloyi Commission <http://www.saflii.org/images/baloyi.pdf>), mme Bapo ba Mogale ba latlhegetswe ke diranta di le dimilione di le 800 (bona pego ya Mosireletsi wa Setšhaba <https://www.customcontested.co.za/wp-content/uploads/2017/07/Bapo-Ba-Mogale-D-Account-Investigation-Report-002.pdf>).
- ◇ Lefa go ntse jalo, matlhotlhapelo ano a tsa madi a "D-account" mo dikhanseleng tsa setso a a neng a dira mo porofenseng ya Bokone Bophirima, jaanong a tla dira mo diporofenseng tsotlhe.

3. A dira gore tsamaiso ya bokoloniale/ tlhaolele e tswelele e bile a dira gore mafelo a Bantustan a tswelele pele

Tsamaiso eo e ne ya simololwa ka gore batho bangwe ba patelediwe go tswa mo mafelong a bone mme ba ye go nnisiwa le ditso tse e seng tsa bone kgotsa ba nne kafa tlase ga dipuso tsa ditso tse e seng tsa bone.

- ◇ Ditso di fetolwa leina di bidiwa Ditšhaba tsa setso.
- ◇ Dipuso tsa setso di fetolwa leina di bidiwa Dikhansele tsa setso.
- ◇ Melelwane ya dikhansele tsa setso e bopa se pele e kileng ya bo e le di-Bantustan (bona dimmapa tse di fa godimo).
- ◇ Baagi ba kwa metseselegaeng ba sa ntse ba tswaletswe kwa dikarolong tsone tsele tsa di-Bantustan tse di tswelelang pele le TKLA, ba sa ntse ba patelediwa go itsaya ba le karolo e bile ba le kafa tlase ga mofuta ole wa puso ya bobusaesi ya setso e e tshamilweng ke dipuso tsa bokoloniale le tsa tlhaolele.
- ◇ Bontsi jwa TKLA bo tla dira fela mo dikarolong tseno tsa Aforika Borwa.

4. Dikgopolo tse di sa tsamaisaneng le temokerasi e bile di tseneletse tsa molao wa setso

TKLA e fapogile mo tseleng e Kgotla ya Molaomotho e tlhaloganyang ka teng molao wa setso gore ke 'molao o o tshelang' o o kgonang go nna o fetoga le go gola fa nako e ntse e ya e bile o tlhalosiwa ke batho ba ba tshelang ka one

- ◇ Go na le moo, TKLA e dirisa kgopolo e e kafa molaong ya bokoloniale le ya tlhalele ya molao wa setso ya go leba dilo go tswa kwa godimo go ya kwa tlase o o dirang gore baeteledipele ba setso ba nne kwa godimo mme ditšhaba tse ba di eteletse pele di nne kwa tlase mo thulaganyong.
- ◇ Go ntshiwa dikarolo di le mmalwa tse di buang ka temokerasi tse e neng e le karolo ya Molawana wa Framework.
 - » Ditshwetso tsotlhe di dirwa ke dikhansele tsa setso, matlo le dipuso tsa segosi go sa batliwe pele tumelelo ya ba ba amegang ka tlhamalalo e leng beng ba ditshwanelo tsa lefatshe le setšhaba ka bosone.
 - » Mo boemong jwa Molao ya Boitshwaro ya dikhansele tsa setso e tsentse e e batlileng e tshwana ya Molao ya Boitshwaro e e mo Molawaneng wa Tsamaiso ya Bomasepala e e dirang mo batlhankeding ba ba tlhophilweng, mme go ntshitswe mafoko otlhe a a buang ka "setšhaba" le "temokerasi."
 - » Mo boemong jwa maikarabelo a baeteledipele ba setso le dikhanselara a go "dira dilo tse di tla tswelang setšhaba molemo" e tsentse maikarabelo a go "dira dilo tse di tla tswelang ... khansale molemo"

- » Molao o moshwa wa Boitshwaro o na le melao e mengwe e e amanang le khupamarama e dikhansele tsa setso di kgonang go e dirisa go boloka metlotlo le ditshwetso tse ba di dirang ka dilo tse di amang setšhaba e le sephiri.
- » TKLA ga e tlhole e tlhoka gore dikhansele tsa setso di bolelele setšhaba sa tsone ka direkoto, diteitemente tsa madi le dimpho tse ba di amogelang, mme ba tshwanetse ba di bolelela Tonakgolo.
- » E dira gore ditšhaba tsa setso di se ka tsa kgona go nna le seabe mo tsamaisong ya setso.
- » E dira gore boeteledipele jwa setso bo se ka jwa tlhola bo tsamaisa dilo ka tsela e e bonwang ke botlhe e bile bo se ka jwa tlhoka go nna le maikarabelo; e bile
- » Bo dira gore ditšhaba tsa setso di dirise dibanka tse di laolwang ke puso – e leng tsamaiso e e itshupileng gore e na le go nna le bonweenwee e bile ga e dirisiwe sentle.

5. E itlhokomolosa kgang ya gore dipuso di paletswe ke go fetola ditheo tsa setso

Fa Molaomotho o ne o tlhlongwa gore e nne molao mo Aforika Borwa, puso e ne e lemoga gore go tlhokega gore ditheo tsa baeteledipele ba setso di kopanngwe le thulaganyo ya temokerasi – thulaganyo e e bidiwang 'phetogo'. Seno e ne e le ka gonne batho ba le bantsi ba ne ba sa tihole ba tshepa baeteledipele ba setso morago ga gore dipuso tsa tihaoelele le tsa bokoloniale di ba dirise go gatelela ba bangwe mo nakong e e fetileng.

- ◇ Molawana wa Framework o ne wa dira gore dipuso tsa setso di fetoge go nna dikhansele tsa setso ka go tlhophiwa – o batla gore 40% ya maloko a teng a tlhophiwe ke setšhaba mme nngwe-tharong ya bone e nne basadi.
- ◇ Go ne ga tlhlongwa Khomishene ya Dingongorego ka Boetapele jwa Setso gore e sekaseke dingongorego tse di neng di le teng ka gore ke mang yo o tshwanetseng gore a nne moeteledipele wa setso.
- ◇ Ditsamaiso tseno ka bobedi di paletswe – mo diporofenseng dingwe ditlhopho ga di a ka tsa tsamaisiwa sentle e bile di nnile morago ga letlha le le neng le beilwe, mme kwa Limpopo ga go a ka ga nna le ditlhopho gotlhelele.
- ◇ Bontsi jwa dilo tse di bonweng ke Khomishene go ne go sa dumalanwe le tsone kwa kgotlatshekelo.
- ◇ TKLA ga e a dira thulaganyo epe e e molemo ya go dira gore dipuso tsa setso tse di iseng di fetoge di ikarabele. Mo boemong jwa moo, e ntse e dirisa yone thulaganyo ele ya diphetogo e e paletsweng.
- ◇ Khomishene e ntse e tswetswe kafa tlase ga TKLA, mme dingongorego tsone di ntse di tsweletse.

6. E bopa boalo jwa bone jwa puso

Molaomotho o letla gore e nne ditheo tse di tlhophilweng fela tsa puso tse di tshwarang marapo mo pusong. Seno se botlhokwa go tlhomamisa gore Maaforika Borwa a kgona go dira gore ba ba mo pusong ba ikarabela ka go ba tlhophi.

- ◇ Lefa go ntse jalo, Karolo 25 ya TKLA (bona tsebe 33) e letla gore maphata a puso a dire gore ditiro tse ka tlwaelo ba di dirang di newe baeteledipele ba setso le dikhansele di le ka sebopego sa 'maikarabelo' a go sa tlhaloganyegeng gore ke a eng.
- ◇ Mo thulaganyong e e tshwanang Molawana wa Framework o dirile gore dipuso tsa setso di nne le maatla mo dikarolong tse di farologaneng tsa dilo, maatla a a tshwanetseng ya bo e le maatla a bomasepala kgotsa a dikarolo tse dingwe tsa setšhaba.
 - » Go ntshiwa ga makwalo a go supa mo o agileng teng, a batho ba tshwanetseng go nna le one gore ba kgone go bona ditiro dingwe tse di botlhokwa tse di tshwanang le Ditokumente tsa Boitshupo le go bula diakhaonto tsa banka.
 - » Ditshwetso tsa tiriso ya lefatshe tsa Molawana wa Bo-16 wa Taolo ya Thulaganyo ya Lefatshe le Tiriso ya Lone wa 2013.
 - » Go abiwa ga lefatshe.
- ◇ Baeteledipele ba setso ga ba tlhophiwe mme ka gone ga ba a tshwanela go nna le maatla mo dilong tsa puso. Fa ba sa dirise maatla ano sentle, ga ba ka ke ba tsewa ba ikarabela!

7. E tshwara batho ba ba-Khoi-San ka tsela e e farologaneng

Le mororo baeteledipele ba ba-Khoi-San ba na le taolo mo bathong ba ba rileng fela, mme taolo ya bone e sa amane ka gope le karolo epe ya lefatshe, baeteledipele ba setso bone ba na le taolo mo karolong e e rileng le mo bathong botlhe ba ba nnang mo karolong eo ya lefatshe.

Palamente ga e reetse se se buiwang ke ba ba kwa metseselegaeng

Lekgotla la Semphato sa Temokerasi
ya Baagi ba Metseselegaeng le
baagi ba metseselegaeng ba ne
ba nna gone kwa kokoanong ya
ditheetso tsa kwa kgotla e e neng e
biditswe ke Palamente mme mo go
yone go ne ga se ka ga dumalanwa
le Molaotlhomo wa Baeteledipele
ba Setso le Ba-Khoi-San.

Puso e kgaphela thoko baagi ba metseselegaeng kwa ditheetsong tsa kwa kgotla.

- ◇ Mathata a ditheetso tseno moo setšhaba se nnang le karolo mo go tsone a akaretsa:
 - » dikitsiso tse di ntshiwang morago ga nako tsa ditheetso tseno;
 - » mafelo a ditheetso tseno di tshwarelwang kwa go one a fetolwa mo motsotsong wa bofelo;
 - » mafelo a ditheetso di tshwarelwang kwa go one a nna kgakala le mo batho bano ba ba agileng kwa metseselegaeng ba leng teng;
 - » ga go na dikhopi tsa Molaotlhomo kwa ditheetsong di le dintsi; e bile
 - » Molaotlhomo ono o nna teng ka Seesemane fela.
- ◇ Mo mafelong a le mantsi Molaotlhomo ono o ne wa phasalatswa gotwe o ama ba-Khoi-San fela.
- ◇ Baeteledipele bangwe ba setso ba ne ba di goga kwa pele mo ditheetsong dingwe.

Go ya kgotlatshekelo

ARD e ya kwa Kgotlatshekelo ya Molaotheo e ya go emela baagi ba kwa metseselegaeng ba ditshwanelo tsa bone tsa molaotheo le tsa setso di leng mo kotsing mo tlase ga tsamaiso ya TKLA.

Ba re TKLA e itlhokomolosa yone tsamaiso e Molaotheo wa rona o theilweng mo go yone, e le yone e fitlhelwang mo molaong wa setso. Tsamaiso eo ke ya temokerasi, go nna le maikarabelo le kgololesego. Selo se sengwe ke gore TKLA e tsenya mo kotsing ditshwanelo tsa setšhaba tsa lefatshe, tekatekano, kgololesego ya go kopana le ba o batlang go kopana le bone, tsamaiso ya tshiamiso tshwanelo ya go tsaya karolo mo dilong tsa setšhaba le tsa dipolotiki.

ARD le baagi ba kwa metseselegaeng ga ba dumalane le dikarolo dingwe tsa TKLA tse di tsenyang matshelo a bone le ditshwanelo tsa bone tsa lefatshe mo kotsing. Ba tshwenyegile ka TKLA ka gonne ba bone dikgaratlho le mathata a a lerilweng ke Molawana wa Framework.

◊ Fa e sa le Molawana wa Framework o simolola go dira:

- » Kwa Limpopo, babusi ba setso ba ntse ba kgona go bona taelo ya kgotlatshekelo go emisa maloko a setšhaba go tshwara dikokoano. Seno e nnile le morago ga gore Kgotlatshekelo ya Molaotheo e bolele fa seno se ne se se kafa molaong mo kgetseng ya *Pilane vs Pilane* (2013).
- » Balaodi ba setso kwa Limpopo le kwa dikarolong dingwe tsa KwaZulu-Natal ba ntse ba duedisa baagi ba metseselegae madi a lekgetho. Fa baagi ba kwa metseselegaeng ba sa kgone go duela makgetho ano, ga ba newe makwalo a a ntshang bosupi jwa mo ba dulang teng, e leng makwalo a ba a tlhokang go bula diakhaonto tsa banka le go bona Ditokumente tsa Boitshupo. Batho ba tingwa le mafelo a ba tla fitlhelang mo go one le ditirelo tse dingwe fa ba sa kgone go duela makgetho ano.
- » Setšhaba sengwe kwa Limpopo se ile sa bogisiwa ke moeteledipele mongwe yo mogolo wa setso yo o ba laolang. Fa setšhaba se sa dire se moeteledipele wa setšhaba a laelang gore se dirwe, o dirisa masole a gagwe a a bidiwang "Maberete a Matala". O sentse dikago tse di agilweng ke batho ka gonne ba di agile ntle le tetla ya gagwe. Maberete a Matala gape a ne a tlasela, a tshwara le go tswalela mo mabaleng a khansela ya setso, batho bape ba ba ganetsanang le moeteledipele yono wa setso.

- ◇ Kgetsi ya kgotlatshekelo e tla tlhalosa mathata a a neng a le gone fa Palamente le botsamaisi jwa diporofense bo ne bo dira le TKLA jwa ba jwa bontsha lebaka la go bo thulaganyo eno e ne e sa tsamaisane le molaomotho – bogolo jang dikgang tse di amanang le go bona ditsibogo tsa setšhaba.
- ◇ Kgetsi eno gape e tla tlhalosa mangwe a mathata ka mafoko le dikarolo dingwe tse di mo TKLA.
- ◇ ARD e dumalana le go lemogwa ga ba-Khoi le ba-San e bile e eme le ba-Khoi le ba-San ba le bone ba tlileng go se tshwarwe sentle ke Molawana ono. Ditshwanelo tsa bone tsa lefatshe le tsa temokerasi le tsone di mo kotsing.
- ◇ ARD gape e dumalana le molao wa go nna wa setso le boeteledipele jwa setso jo bo ikarabelang jo bo newang dithata ke batho. ARD e tla tshegetsa tsamaiso e e bulelang mofuta oo wa boeteledipele jwa setso le molao wa setso.
- ◇ Go a kgonega gore puso e amogele ba-Khoi le ba-San, boeteledipele jwa setso le molao wa go nna mmogo wa setso ntle le gore e tsenye ditshwanelo tsa baagi ba kwa metseselegaeng mo kotsing.

Dikarolo Tse di Maleba go tswa mo Molawaneng 3 wa 2019 wa Baeteledipele ba Setso le ba Khoi-San

Go tshegetsa khansele ya kgosi le kgosigadi, khansele e kgolo ya setso, khansele ya setso, khansele ya Ba-Khoi-San le khansele potlana ya setso

23. (1) Puso ya setšhaba e ka nna, e bile puso ya porofense e tshwanetse go amogela tsamaiso eno kgotsa ditsela tse dingwe jaaka go tlhokega—

- (a) go tshegetsa le go nonotsha dikhansele tsa dikgosi le dikgosigadi, dikhansele tsa konokono tsa setso, dikhansele tsa setso, dikhansele tsa ba-Khoi-San le dikhansele potlana tsa setso go diragatsa ditiro tsa bone, mme tshegetso eo e akaretsa thuso ya botsamaisi le ya tsa madi; le
- (b) go baya leitlho le go laola madi a dikhansele tseno: Fa e le gore Lefapha le beile leitlho tsamaiso ya tsa madi tsa dikhansele tseno, tumalanong le karolo 62.

(2) Tonakgolo ya porofense e ka nna, morago ga go ikgolaganya le khansele ya dikgosi kgotsa dikgosigadi, khansele ya konokono ya setso, khansele ya setso kgotsa khansele ya ba-Khoi-San tse di mo porofenseng e e rileng—

- (a) ya leka go bona palo le selekanyo sa ditiro tse di tlhokegang go dira tiro nngwe ya botsamaisi, ditiro tse di amanang le madi le ditiro tse dingwe tse di amanang le tsone tsa khansele e e rileng;
- (b) ya leka go bona maemo ape a mangwe a tirelo a a dirang mo ditirong tseno; e bile

(c) tlhoma batho ba ba tshwanelegang mo maamong ao tumalanong le tsamaiso ya go hira badiri e e dirisiwang mo pusong ya porofense eo kgotsa ya tshegetsatshe batlhankedi ba puso ya porofense go dira ditiro tseo.

(3) (a) Mo karolwaneng eno (1) Tonakgolo e tshwanetse, morago ga go buisana le Lephata la Matlotlo le le maleba la Porofense le tumalanong le dikgato dipe tsa puso le tse dingwe jaaka fa go tlotlwa ka tsone mo karolwaneng eno (1), la dira gore go bulwe akhaonto mo khanseleng nngwe le nngwe e e tlhomilweng (1) e go tshwanetseng ga duelwa mo go yone—

(i) meneelo yotlhe e e ntshiwang ka go rata e ntshiwa ke maloko a setšhaba seo;

(ii) madi otlhe a a bonwang go tswa mo karolong ya lefatshe ya khansele eo kgotsa e e laolwang ke khansele eo;

(iii) meneelo epe ya madi e e neilweng khansele eno ke motho ope, setlhophaga kgotsa setheo;

(iv) madi ape a a newang khansele tumalanong le dithulaganyo tsa bomphato le tumalano jaaka fa e tlhalosiwa mo karolong 24; le

(v) madi ape a mangwe a a ka nnang a bo a kaetswe kgotsa a dumalanwe ke Tonakgolo.

(b) Mo kgannyeng ya go tsamaiswa ga akhaonto epe e go buiwang ka yone mo serapeng (a), Tonakgolo o tshwanetse, morago ga go buisana le Lephata la Matlotlo le le maleba la Porofense le tumalanong le serapa (c) le ditsela dipe tsa puso le tse dingwe jaaka fa go tlotlwa ka tsone mo karolwaneng (1), a leka go bona—

- (i) ditsamaiso le ditaolo tsa madi tse di mo akhaontong eo;
- (ii) maemo lefa e le afe a a dirang mo akhaontong eo;
- (iii) peeletso tsa madi ape a a beeletswang le khansele e e amegang; (iv) go duelwa ga ditshenyegelo dipe tsa khansele e e amegang;
- (v) boikaelelo jo madi ape a a mo diakhaontong tseno a ka nnang a dirisediwa jone ke khansele e e maleba;
- (vi) go tswalwa ga diakhaonto dipe tse dingwe, go akaretsa le akhaonto ya letlole mme go sa akaretswe akhaonto ya letlole jaaka e tlhalosiwa mo karolong 10 ya Molawana wa Taolo ya Thuo ya Letlole, wa 1988 (Molawana wa bo 57 wa 1988), le go romelwa ga madi ape mo akhaontong eno kgotsa akhaonto ya letlole mo akhaontong e go buiwang ka yone mo go serapa (a);
- (vii) dilo tse di tshwanetseng go begwa tsa akhaonto eno; le
- (viii) ditsela lefa e le dife tse dingwe tse Tonakgolo e ka nnang ya bo e bona di tlhokega go tlhomamisa gore akhaonto eo e tsamaya sentle le ka tsela e e atlegileng, e bile a ka nna a tlhopha motlhankedi lefa e le ofe fela mo pusong ya porofense go thusa khansele e e amegang ka go laolwa ga akhaonto eno kgotsa go laola akhaonto eo mo boemong jwa khansele e e amegang: Fa e le gore ka ntlha ya dirapapotlana (ii) go ya go (vii) Tonakgolo o tshwanetse go buisana le khansele e e maleba pele ga e dira tshwetso epe jaaka go tlhalosiwa mo dirapapotlaneng tseo.

(c) Tona, morago ga go buisana le Tona ya Matlotlo le morago ga go buisana le Ditonakgolo o tshwanetse gore ka go itsise mo Gazette a leke go bona tekanyetso e e kwa tlase e tonakgolo e tshwanetseng go dira ka yone go ya ka serapa (b) (i) go ya go (vii).

(d) Ngwaga wa tsa madi wa khansele nngwe le nngwe o go tthalosiwang ka one mo karolong eno o tshwanetse go tsamaisana le ngwaga wa tsa madi wa lefapha la porofense le le ikarabelelang ka go tshegetsa khansele eno.

(4) (a) Puso ya porofense ya porofense e lekala la ba-Khoi-San le amogetsweng mo go yone e tshwanetse go amogela ditsela tseno tsa puso kgotsa tse dingwe jaaka go tlhokega go tshegetsa lekala leo: Mme fa lekala le le mo porofenseng e sele, e e seng porofense e khansele ya ba-Khoi-San e amogetsweng mo go yone, Tonakgolo ya porofense e lekala le leng mo go yone o tshwanetse go bua pele le Tonakgolo ya porofense e khansele ya ba-Khoi-San e leng mo go yone go tlhomamisa gore tshegetso eo ya tsamaiso di dirwa ka tsela e e tshwanang.

(b) Puso ya porofense ya porofense e lekala la ba-Khoi-San le amogetsweng mo go yone e tshwanetse go tlhokomela ditshenyegelo tsa dilo tse di amanang le go nna teng kwa dipokanong tsa khansele ya ba-Khoi-San ga tlhogo e e maleba ya lekala.

Bomphato le ditumalano

24. (1) Puso ya bosetšhaba le puso ya diporofense di ka nna, ka ditsela la tsamaiso ya puso le ditsela tse dingwe, tsa laola bomphato le ditumalano jaaka fa di tlhalosiwa mo karolong eno.

(2) Dikhansele tsa dikgosi le dikgosigadi, dikhansele tsa konokono tsa setso, dikhansele tsa setso, dikhansele tsa ba-Khoi-San le dikhansele potlana ba ka tsena mo bomphatong le ditumalanong mmogo, mmogo le—

(a) bomasepala;

(b) mafapha a puso; le

(c) motho ope o sele, setlhopha kgotsa setheo

(3) Bomphato lefa e le bofe kgotsa tumalano e epe ya dikhansele di tsenang mo go yone mo karolwaneng

(2) bo tshwanetse go kwalwa fa fatshe e bile, mo godimo ga dithulaganyo tsa molao ope o mongwe, —

(a) bo tshwanetse go solegela setšhaba se se emelwang ke khansale eo molemo.

(b) bo tshwanetse gore, mo godimo ga dithulaganyo dipe tse dingwe, bo nne le dithulaganyo tse di utlwalang sentle tsa maikarabelo a lekoko lengwe le lengwe le go kgaodiwa ga bomphato joo kgotsa tumalano;

(c) tsamaisane le—

(i) go buisana le setšhaba se se maleba se se emelwang ke dikhansele tseno tse 45;

(ii) tshwetso tumalanong le bomphato kgotsa tumalano e e amogetsweng ke bontsi jwa maloko a setšhaba a a neng a le teng mo pokanong e go buiwang ka yone mo serapeng potlana sa (i); le

(iii) tshwetso e e dirilweng go le gale ya khansele eo e bontsha ka go kwalwa fa fatshe gore e tshegetsa dikhansele di le 50 mo bomphatong le tumalanong e e rileng;

(d) e amogelwa ke Tonakgolo ya porofense e khansele e e maleba e leng mo go yone e bile e se kitlang e ama ka gope go fitlhelela tumelelo eo e bonwa; le

(e) e ka nna ya se ka ya tlama puso kgotsa motho ope yo mongwe, setlhopha kgotsa setheo se e seng karolo ya 55 ya bomphato kgotsa tumalano

(4)) Bomphato bope kgotsa tumalano e go buiwang ka yone mo karolong potlana ya (2) e tshwanetse—

(a) go thewa mo melaometheong ya go tlotlana le go lemoga boemo le maikarabelo a ditheo tse di amegang; le

(b) go kaelwa le go thewa mo melaometheong ya tirisanommo go mo pusong.

(5) Khansele epe e go buiwang ka yone mo karolo potlana ya (2), eka nna ya tsena mo tumalanong ya go ntshiwa ga ditirelo le masepala tumalanong le Puso ya Naga: Molawana wa Ditsamaiso tsa Bomasepala, wa 2000 (Molawana wa Bo-32 wa 2000), mmogo le molao ope o mongwe o o amegang.

(6) Tonakgolo e tshwanetse—

(a) Go baya leitlho bomphato botlhe le ditumalano jaaka fa di tlhalosiwa mo karolong eno mme ba ka tsaya dikgato tse di tlhokegang go tlhomamisa go diragadiwa le go kgaolwa ka katlego le ka tsela e e molemo ga jone.

(b) Naya Tona ka dikhopi tsa bomphato jotlhe le ditumalano tse go buiwang ka tsone mo karolong potlana ya (3)(d) mme dikhopi tsotlhe di tshwanetse go bolokwa le Lefapha mo databeiseng e e tshwanetseng; le

(c) Go sekaseka bomphato le ditumalano tsotlhe jaaka fa di tlhalosiwa mo karolong 63(22).

(7) (a) Tonakgolo, fa e akanyetsa go ntsha tumelelo ya bomphato bope kgotsa tumalano jaaka fa di tlhalosiwa mo karolong potlana ya (3)(d), e tshwanetse go kgotsofalela dithulaganyo tsa karolo potlana (3)(a), (b), (c) le (e) di fitlheletswe

(b) Fa Tonakgolo e na le maikutlo a gore bomphato kgotsa tumalano ga e tsamaisane le dithulaganyo tsa karolo potlana ya (3)(a), (b), (c) kgotsa (e), Tonakgolo o tshwanetse go isa bomphato kgotsa tumalano eno kwa ditlamong tse di tseneng mo bomphatong kgotsa tumalanong eno, mmogo le mabaka a gagwe a go sa dumelele bomphato kgotsa tumalano eno, mme a ba kope gore ba baakanye diphoso lefa e le dife tse di tlhalosiwang mo mabakeng a gagwe.

**Go abiwa ga diabe mo khanseleng ya dikgosi
kgotsa dikgosigadi, khansele ya konokono
tsa setso, khansele ya setso, khansele ya
Ba-Khoi-San, khansele potlana ya setso le
baeteledipele ba setso le ba ba-Khoi-San**

25. (1) Lefapha mo thulaganyong ya puso ya bosetšhaba kgotsa ya porofense, boemo lefa e ka tswa e le bofe, le ka nna la dirisa mekgwa ya puso kgotsa e mengwe go ntsha seabe sa khansele ya dikgosi kgotsa dikgosigadi, khansele ya konokono ya setso, khansele ya setso, khansele ya ba-Khoi-San, khansele potlana ya setso, le baeteledipele ba setso le ba ba-Khoi-San malebana le dikarolo dipe tse di dirang tsa mafapha ano: Fa e le gore seabe seno ga se akaretse dithata dipe tsa go dira ditshwetso.

(2) (a) Thulaganyo le mokgwatsamaiso o o tshwanetseng go latelwa mo thulaganyong ya seabe se go buiwang ka sone mo karolong potlana ya (1) mo go epe ya dikhansele kgotsa baeteledipele ba go buiwang ka bone mo karolong potlana, mmogo le sekgala sa teng, mmogo le maemo le gotlhe go go amanang le thulaganyo eno, di ka nna, tumalanong le serapa (b), tsa laolwa ke lefapha le le amegang.

(b) Pele ga lefapha le dira thulaganyo ya seabe sengwe jaaka go tthalosiwa mo karolong potlana ya (1), lefapha leo le tshwanetse—

(i) mo kgannyeng ya lefapha la bosetšhaba, le bone tumalano ya ga Tona le bo le buisane le Ntlo ya Bosetšhaba; gape

(ii) mo kgannyeng ya lefapha la porofense,
bona tumelelo ya leloko la Khansele ya
Bokhuduthamaga e e ikarabelang ka dilo tsa
setso tsa porofense e e maleba e bile e buisana
le matlo a a maleba a porofense le a lefelo.

(3) Moo lefapha le dirileng thulaganyo teng ya seabe
sepe sa khansele epe kgotsa moeteledipele yo go
buiwang ka ene mo karolong potlana ya (1), lefapha
leo le tshwanetse go baya leitlho tiragatso ya seabe le
go tlhomamisa gore—

(a) tiragatso ya seabe e tsamaisana le
Molaomotho le melao epe e mengwe e e maleba;
le

(b) gore seabe seno se diragadiwa ka tsela e e
atlegileng le e e nang le matswela.

(4) Moo epe ya dikhansele kgotsa baeteledipele ba
go buiwa ka bone mo karolong potlana ya (1) e sa
direng jaaka go ne go lebeleetswe mo karolong potlana
(3), seabe seo kgotsa dilo tse go tlamelwang ka tsone
mo khanseleng eo kgotsa moeteledipele go diragatsa
seabe seo se ka nna sa gogelwa morago ke lefapha
le le amegang: 50 Fa e le gore pele ga go gogelwa
morago mono, lephata le le maleba le tshwanetse
go tlhoma mabaka a go sa diragadiwe ga seabe se
se maleba le gore, mo go tlhokegang gone, e neye
dikhansele tseno le baeteledipele go ba kgontsha go
diragatsa seabe seno.

(5) (a) Fa lefapha la bosetšhaba kgotsa la porofense
le dirileng thulaganyo ya seabe jaaka fa go buiwa
ka sone mo karolong potlana (1), lefapha leo le
tshwanetse go itsise Lefapha ka—

(i) gore seno se dirilwe go ya selekanyong sefe;

(ii) maemo le ditlamelo tse di tsentsweng mono; le

(iii) leina la khansele kgotsa moeteledipele yo o maleba.

(b) Fa lefapha la bosetšhaba kgotsa la porofense le gogela morago seabe kgotsa ditlamelo jaaka go buiwa ka tsone mo karolong potlana (4), lefapha leo le tshwanetse go itsise Lefapha ka mabaka a go bo ba se gogela morago ka tsela eo.

(c) Lefapha le tshwanetse go boloka direkoto tse di tshwanetseng tsa tshedimosetso e go buiwang ka yone mo dirapeng (a) le (b).

(6) Go abiwa kgotsa go gogelwa morago ga seabe jaaka go buiwa ka gone mo karolong eno go tshwanetse ga phasaladiwa gore go kwalwe mo Gazette kgotsa mo Gazette ya Porofense, go ya kafa boemo bo leng ka gone, mo lefapheng le le maleba.

Karolo 63. (3), (4), (21) le (22)

Dithulaganyo tsa nakwana

63 (3) “Setšhaba” sepe se, pelenyana fela ga 24 Lwetse 2004, se neng se le teng go ya ka melao e e neng e le teng e bile se neng se sa ntse se tsewa jalo, go tsewa gore ke setšhaba sa setso se go buiwang ka sone mo karolo 3 ya Molawana ono, tumalanong le—

(a) go gogelwa morago ga kamogelo ya sone tumalanong le dithulaganyo tsa karolo 4; kgotsa

(b) kakantsho ya CTLDC, mo go tshwanelang teng

(4) (a) Puso ya setso eo, pelenyana fela ga 24 Lwetse 2004, e neng e tlhomilwe e bile e neng e sa ntse e tsewa ka tsela eo, go tsewa gore ke khansele ya setso e go buiwang ka yone mo go karolo 16 ya Molawana ono mme e tshwanetse go dira ditiro tse go buiwang ka tsone mo go karolo 20: Fa e le gore taolo eo ya setso e tshwanetse go fetolwa mme e dirwe gore e tsamaisane le karolo 16(2) mo lobakeng lwa dingwaga di le pedi go simolola ka letlha la go simolola ga Molawana ono.

(b) Fa e le gore pele ga go simolola ga Molawana ono, taolo epe ya setso e ne ya fetolwa jaaka go buiwa ka gone mo go serapa (a), mme go fetolwa ga yone go sa ka ga tsamaisana le melao yotlhe ya karolo 16(2), taolo eo ya setso e tsewa gore ke khansele ya setso mme e tshwanetse gore, mo lobakeng lwa dingwaga di le pedi go simolola ka go simolola ga Molawana ono, e fetolwe ka botlalo tumalanong le dithulaganyo tsa karolo 16(2).

(c) Fa dinako tse go buiwang ka tsone mo go serapa (a) kgotsa (b) di sa fitlhelelwe, Tona e ka nna ya re mo lobakeng lwa ngwaga morago ga dinako tseno di sena go feta e bile a se na go bua le Tonakgolo, a dirisa thulaganyo ya karolo 16(2) go tlhomamisa gore taolo eo ya setso kgotsa khansele ya setso e theilwe kgotsa e fetotswe tumalanong le dithulaganyo tsa karolo 16(2).

(d) Dithulaganyo tsa karolo 16(5) di dira mo go theweng kgotsa mo go fetolweng go go buiwang ka gone mo karolong potlana eno.

(21) Mo karolong epe moo taolo ya khansele ya setso kgotsa khansele potlana ya setso e tlhalositsweng tumalanong le melao ya bosetšhaba kgotsa ya porofense pele ga go simolola ga Molawana ono, Tonakgolo e tshwanetse gore, mo lobakeng lwa dingwaga di le tharo morago ga go simolola ga Molawana ono, kgotsa lobaka lo Tona e lo beileng, a bo a bontshitse gore taolo eo yotlhe e tsamaya jang a bo a phasalatse thulaganyo eo ka lekwalo mo Gazette e e maleba ya Porofense.

(22) (a) Bomphato bope kgotsa tumalano e go tsenwang mo go yone ke khansele ya dikgosi kgotsa dikgosigadi, khansele ya konokono ya setso, khansele ya setso kgotsa khansele potlana ya setso pele ga go simolola ga Molawana ono bo tshwanetse go nna pele ga dingwaga di le tharo morago ga go simolola ga Molawana ono, bo tshwanetse, mo lobakeng lwa dingwaga di le tharo fa e sa le bo simolola, bo sekasekwe ke Tonakgolo e e maleba go bona gore a bomphato joo kgotsa tumalano eo e fitlhelela se se batlegang go ya ka karolo 24(3)(a), (b), (c), (e) le (4).

(b) Fa Tonakgolo e na le maikutlo a gore bomphato jono kgotsa tumalano eno e go buiwang ka yone mo go serapa (a) ga e fitlhelele dilo tseno tse di batlegang, Tonakgolo e tshwanetse go lebisa bomphato jono kgotsa tumalano eno kwa ditlamong tse di tseneng mo bomphatong jono kgotsa mo tumalanong eno mme e kope gore e di fetole kgotsa e tsene gape mo bomphatong jono kgotsa mo tumalanong eno go tlhomamisa gore e dumalana le karolo 24(3)(a), (b), (c), (e) le (4), kgotsa e khansele bomphato jono kgotsa tumalano eno.

(c) Dithulaganyo tsa karolo 24(6) di dira mo bomphatong le ditumalano tse go buiwang ka tsone mo karolong potlana eno.

(d) Dithulaganyo tsa karolo potlana eno ga di dire mo bomphatong kgotsa tumalanong epe eo, ka nako ya go simolola ga Molawana ono, go ileng ga tsenwa mo go yone tumalanong le dithulaganyo dipe tse di kgontshang molao ope o mongwe.

ALLIANCE FOR RURAL DEMOCRACY

Telephone: 010 021 0572

Email: info@ruraldemocracy.org.za

Website: www.ardt.org.za

LEGAL RESOURCES CENTRE

Telephone: 011 038 9709

Email: info@lrc.org.za

Website: www.lrc.org.za

LAND AND ACCOUNTABILITY RESEARCH CENTRE

Telephone: 021 650 3288

Email: pbl-larc@uct.ac.za

Website: www.larc.uct.ac.za

STOP THE BANTUSTANS

FIND OUT MORE

stopthebantustanbills.org

  @StopTheBills